

УДК 78.03+784.6/.07

*А. Сікорська***СІМЕЙНІ МУЗИЧНІ ТРАДИЦІЇ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ
(брати Лизогуби)**

Стаття присвячена висвітленню сімейних музичних традицій братів Лизогубів та їх сучасників на Чернігівщині першої половини ХІХ століття; окреслена роль традицій сімейного музикування в контексті розвитку музичної культури України в даному територіально-часовому просторі.

Ключові слова: садиба, сімейні музичні традиції, домашнє музикування.

В історії української музичної культури першої половини ХІХ століття чільне місце посідають такі носії культурно-національних цінностей, як українсько-старшинські родини та фамільні клани. Члени родин багатьох поколінь давали яскравих представників української культури, у тому числі в галузі музичного мистецтва. Відомі осередки української культури першої половини ХІХ століття існували на території Чернігівщини, де великий відсоток соціальної групи поміщництва й дворянства складала нащадки старовинних козацько-старшинських родів доби України-Гетьманщини.

Для представників цих родин, інтелектуальної еліти (Апостолів, Білозерських-Кулішів, Галаганів, Горленків, Забіл, Лизогубів, Маркевичів-Марковичів, Милорадовичів, Тарновських, Стороженків та багатьох інших) садиба, заснована чи упорядкована предками, слугувала уособленням «прабатьківської дідици» та об'єктом для реалізації різносторонніх суспільно-творчих завдань, зацікавлень [3, с. 63]. Завдяки спільності духовно-творчих уподобань, генеалогічним зв'язкам садиби Чернігівщини розвивались в одній культурній мережі. Таким чином, висвітлення сімейних традицій панських садиб Чернігівщини, осередків інтелігенції є актуальним в контексті музичної культури України.

Тема дворянських садиб в Україні ХVІІІ–ХІХ століть та їх культурологічна роль окреслена в роботах Л. Горенко, М. Будзар, Н. Самохіної, І. Колесник. Музикознавчий аспект питання в різній мірі розкритий в працях О. Васюти, Л. Баранівської, О. Ізваріної, М. Степаненка, О. Шреєр-Ткаченко, Л. Корній, Н. Кашкадамової, А. Ольховського, О. Алексеева, В. Музалевського, Л. Гинзбург та інших.

Метою даної статті є висвітлення сімейних музичних традицій братів Лизогубів та їх сучасників, з якими спілкувались представники роду на Чернігівщині в першій половині XIX століття в контексті національного культуротворення.

Садиба, маєток, своєрідне «культурне гніздо» слугувало базою для розвою різноманітних форм культурно-художньої роботи, продовження національних традицій, збереження та модернізації культурно-освітніх центрів українських земель. Яскравим прикладом такого культурного зосередження був маєток Лизогубів у містечку Седнів Чернігівської губернії, придбаний Я. К. Лизогубом у XVIII столітті (там був зведений кам'яний будинок з численними добудовами в різний час). Краса садиби і тuteшньої природи, доброта й інтелігентність господарів (братів Лизогубів) приваблювала багатьох представників культури в ці краї. Тут постійно гостювали художники, артисти, поети.

Олександр Іванович Лизогуб (1790–1839), присвятивши своє життя військовій кар'єрі, полковником пішов у відставку та останні кілька десятків років проживав у родовому маєтку містечка Седнів. Продовжуючи сімейну традицію, до кінця своїх днів Олександр ніс службу та брав участь у військових походах на території царської Росії та за кордоном. В 1830-х роках, написавши більшість своїх творів (фортепіанні ноктюрни, варіації, мазурки та інші) набув широкої популярності у якості піаніста та співака в московських домах любителів музики.

Відомий художник Л. Жемчужников про серйозні музичні здібності та педагогічний талант брата Олександра Іллі Івановича Лизогуба (1787–1867) писав у своїх згадках: «... вечером брали уроки пения у И. И. Лизогуба, который был замечательным учителем и обладал безграничным терпением. Мне случалось останавливаться у окна гостиной, по дороге к реке, чтобы увидеть, как Илья Иванович учит дочь доктора с таким же терпением и выдержкою, как нас, и, стоя незамеченный, я любовался идеальным учителем; девочка играла на рояле, а он на виолончели, с терпением поправляя и повторяя одно и то же» [4, с. 143].

О. Я. Кониський, відомий біограф Т. Г. Шевченка, так описував окремі фрагменти з життя поета у Седневі: «Увечері більш того, пісні співав або слухав, як Ілля Іванович Лизогуб грав на роялі, а грав він, як казано мені, дуже добре» [6, с. 223].

Любов до музики та активна просвітницька діяльність Іллі Івановича Лизогуба описувалась у біографічному матеріалі Г. Милорадо-

вича, одного з перших біографів Лизогуба, в якій відмічав: «Лизогуб с молодых лет любил музыку, много играл, к нему часто наезжали музыканты, играли трио, квартеты. Последние годы он жил в Чернигове, и у него постоянно были музыкальные вечера» [2, с. 165]. З кінця XVIII ст. в аматорському музикуванні квартетне виконавство стало найулюбленішою формою, набувши в Україні особливої популярності до середини XIX століття. Квартетні зібрання, що постійно утворювалися І. Лизогубом у Седневі та Чернігові, князем Ю. Голициним у Харкові, Г. Данилевським у Києві, є відомими прикладами захоплення цим мистецтвом.

Домашнє музикування (сімейні музичні вечори) першої половини та середини XIX століття стало важливою ознакою музичного побуту населення, яке стало одним з етапів на шляху до більш зрілих форм музичного життя (професійної музичної освіти, музичного виконавства та філармонійної діяльності).

Незважаючи на приватний характер назви, вони часто проводилися з дозволу губернатора, дотримувалися певних вимог, контролювалися місцевою владою (регулярно складалися звіти справників). Прикладом можуть послужити правила сімейних вечорів міста Севська Орловської губернії (сусідньої з Чернігівською), затверджені в 1863 році: «Сімейні вечори організовані з метою зближення суспільства і доставляння йому, по можливості, задоволення і розваги. Для досягнення цієї мети, окрім щоденних вечірніх сімейних зібрань, можуть бути призначені: бали, маскаради, концерти, літературні вечори, обіди. В члени «вечорів» допускаються особи всіх станів, але не інакше, як з письмової рекомендації трьох членів. За право бути членом сімейних вечорів вноситься 10 руб. сріблом на рік. На «вечорах» дозволені всі комерційні та інші незаборонені законні ігри» [9, с. 67].

Така форма культурно-творчого спілкування набувала широкої популярності. Традиції сімейного музикування мали глибоке історичне коріння, що пояснюється існуванням музичних цехів, оркестрів, співочих капел та театральних труп на території даного регіону. Цьому сприяли ще й ті обставини, що до організації сімейно-побутового музикування широко залучалися визначні діячі української культури, зокрема М. А. Маркевич, І. І. Гаврушкевич, І. Г. Рашевський, І. І. Лизогуб, життя і діяльність яких тісно були пов'язані з Чернігівщиною. Шанувальники камерної музики збиралися вдома і у чиновника канцелярії генерал-губернатора Миколи Аркадійовича Рігельмана. До

самої смерті в його салоні зберігалася традиція аматорського музикування за участю видатних приїжджих музикантів.

Проведення сімейних музичних вечорів було спрямоване на досягнення дієвого об'єднання різних соціальних прошарків суспільства, формування природної, невимушеної, домашньої обстановки. Це також, за задумом організаторів, повинно створювати більш сприятливі умови для опанування і розуміння музичного мистецтва. Традиційно для проведення кожного сімейного музичного вечора обиралися господарка і розпорядник, на яких покладалося виконання різноманітних організаційно-творчих функцій. Зокрема, вони спонукали учасників сімейних музичних вечорів до благодійності, пошуку неформальних шляхів втілення ідей людяності та практичної допомоги знедоленим. Гостинність як традиційна риса народного побуту України була обов'язковою умовою їх проведення: «Вы входите в залу, вас встречают с полным радушием как бы в каком-нибудь частном гостеприимном доме. Вам предлагают принять участие в чем вам угодно: в музыке или различных играх, а не то вы можете остаться почти незамеченным...» [1, с. 66].

Андрій Іванович Лизогуб, так само як і його старші брати Олександр та Ілля, був культурно освіченою людиною, а ще — палким прихильником поезії Т. Г. Шевченка, який неодноразово відвідував родинний маєток Лизогубів в Седневі. В процесі постійного культурного спілкування та творчої взаємодії з яскравими представниками культури та мистецтва з'являлись композиторські творіння братів Лизогубів.

Дружина І. І. Лизогуба — графиня Є. І. Гудович була двоюрідною сестрою Катерини Василівни Галаган, матері Григорія Павловича **Галагана**. Останній — відомий представник українського козацько-шляхетського роду, меценат, шанувальник мистецтва, щирий знавець музики. Рід Галаганів здавна славився шанобливим ставленням до мистецтва здавна підтримуючи культурну традицію. В другій половині XVIII ст. в садибі Івана Григоровича Галагана Сокиринця було організовано оркестр, балетну трупу та хорову капелу. Так, у 1815 році тут співали Андрій Іванов, Андрій Сергіїв Барабан, Роман Тарасів Погорілий, Андрій Лосін, Тиміш Забіла, Данило Ситниченко, Омелько Святненко, Яків П'ятаченко, Михайло Ярошків. У селі Сокиринці було збудовано флігель, де проходили заняття з музичної грамоти. В саду розташовувалась літня зала. Регентом хорової капели був колишній співак капели князя Потьомкіна Петро Пикитич, який

з любов'ю виконував українські народні пісні. А збирання фольклору — традиція роду Галаганів. Саме Григорій Павлович Галаган — племінник П. Галагана — є автором опису вертепної драми, опублікованої в часописі «Киевская старина» (X, 1882) [8, с. 152].

Григорій Павлович постійно допомагав талановитим бідним художникам, скуповуючи за пристойні гроші їх картини; видавав на свої кошти книги молодих письменників і поетів; дружив з істориком М. А. Маркевичем, поетами Т. Шевченком і М. Максимовичем, художником А. Івановим; гостинно зустрічав у своїй садибі М. В. Гоголя та багатьох відомих представників інтелігенції, в тому числі і братів Лизогубів.

Відомою і досить цікавою особистістю був Микола Андрійович **Маркевич** — український етнограф, історик, поет, композитор, піаніст, сучасник братів Лизогубів та яскравий представник роду Марковичів-Маркевичів, багатогранна діяльність яких в різних сферах культурно-громадського, літературного, мистецького та наукового життя України стала частиною національної культурної традиції. Саме з його ініціативи в Чернігові музиканти-аматори влаштовували концерти, так звані «сімейні вечори». Після навчання в благородному пансіоні при Санкт-Петербурзькому університеті Маркевич займався у Джона Фільда, концертував в Росії і на Україні, спілкувався з Т. Г. Шевченка (написав музику до його віршів), М. І. Глінкою (був одним із співавторів лібрето до опери «Руслан і Людмила»), В. А. Жуковським, В. К. Кюхельбекером, К. Ф. Рилєєвим, О. С. Пушкіним. Спеціально для потреб домашнього музикування Микола Андрійович Маркевич (1804–1860) аранжував українські народні пісні, які було включено до збірок «Народні українські наспіви, покладені на фортепіано» (1840) та «Южноруські пісні з голосами» (1857). Ці збірки підсумовують певні творчі підходи до проблем домашнього музикування з опорою на музично-побутові традиції кінця XVIII — першої половини XIX століття і стали важливим етапом розвитку музичної культури в Україні.

Відомий український етнограф, член Кирило-Мефодіївського товариства Опанас Васильович Маркович (1822–1867), ще один визначний представник роду, мешкаючи з 1861 року у Чернігові та Новгороді-Сіверському, був активним учасником театральномузичного життя (він автор музики до опери «Чари» за п'єсою К. Тополя (1866), яка була поставлена силами аматорських гуртків).

Частиною як загальнонаціональної, так і локальної культурної спадщини України є садиба поміщика **Г. Тарновського** в Качанівці. Внаслідок багаторічної копіткої праці ця садиба стала одним із наймальовничіших куточків України. В 1790–1853 роках нею володів Григорій Степанович Тарновський (1788–1853), відомий на той час меценат та поціновувач мистецьких традицій та один з найяскравіших представників родини. Господар приймав гостей, розважаючи їх прогулянками, танцями й музичними дивертисментами (Качанівку часто відвідували письменники М. Гоголь, О. Маркович, М. Вовчок, поет В. Забіла, композитор М. Глінка, художники І. Репін, В. Серов, В. Штернберг, К. Маковський, В. Маковський). Гоголь тут читав свої нові твори, зокрема комедію «Одруження». Глінка працював з кріпацьким оркестром, який вперше «озвучив» два номери з опери «Руслан і Людмила» (Персидський хор та Марш Чорномора). У супроводі кріпацького оркестру композитор часто співав написану у Качанівці Баладу Фінна з цієї ж опери. В Качанівці Глінка познайомився з поетом В. Забілою, на вірші якого написав романси «Гуде вітер вельми в полі» та «Не щебечи, соловейку». На честь гостинного господаря композитор створив «Гімн хазяїну» на слова М. Маркевича [5, с. 167].

Симфонічний оркестр Тарновського налічував чотири десятки кріпосних музикантів. В його супроводі проходили драматичні постановки й виступи хорового колективу. Навіть сам Тарновський був не байдужий до творчості, робив спроби написання музики, вносив свої «корективи» в авторські твори.

Представники дворянських садиб Чернігівщини першої половини XIX століття були справжніми освіченими аристократами, інтелігенцією, елітою суспільства, що обов'язково зналися на мистецтвах і мали здібності хоча б до одного з них. Найчастіше пани захоплювалися колекціонуванням літературних творів, витворів образотворчого мистецтва, книжкових раритетів і стародруків, рідкісних речей, а також музичним аматорством, у якому досягали певного артистизму та нерідко високого рівня. Утримуючи у своїх резиденціях хори, оркестри, оперні й балетні трупи, господарі музику виводили на перший план в мистецькому житті маєтків, в результаті чого вона ставала не лише модним атрибутом, а й підкреслювала їх вельможний статус. Але, так як музичний побут в садибах обмежувався можливостями панського гаманця, не кожен пан міг собі дозволити виконання своїх забаганок.

Поняття «інтелігенція», до категорії якого відносимо відомих представників родин, інтелектуальну еліту суспільства, у широкому

розумінні означало тих порівняно небагатьох, що мали вищу освіту. Але у вужчому й історично вагомішому значенні під інтелігенцією малися на увазі люди, які з ідеологічних переконань присвятили себе покращенню культурного, соціального і політичного становища мас, тобто селянства. Особливо вагомою вона стала для суспільств типу українського, що «втратили» свою дворянську еліту в результаті асиміляції імперською культурою та службою. Адже саме інтелігенція мала забезпечувати українців культурним, а згодом і політичним провідом протягом усієї новітньої доби.

Садибна культура синтетичного типу, яка поєднувала господарську діяльність та культурні зацікавлення власника, пластичні і видовищні мистецтва, рукотворні об'єкти народного та дворянського світів, водночас функціонувала як джерело продукування різноманітних артефактів, що надає їй особливої значимості в історико-культурному контексті XVIII — XIX століть.

Садибне мистецтво завжди існувало у контексті традицій українського меценатства й благодійництва, яке дослідники характеризують в контексті державної культурної політики. В дворянських маєтках формувалися національні мистецькі школи в галузі живопису, музики, театру, літератури (Качанівський осередок, Лизогубівський маєток); в галузі церковного оздоблення та золотарської справи (Плужів, Батурин, Седнівська садиба Лизогубів). У маєтках на Чернігівщині вперше відбувалися художні виставки та звучали прем'єри музичних творів (Качанівка, село Ярошівка — у родовому маєтку Горленків була влаштована виставка творів В. Г. Кричевського; М. М. Ге) [3, с. 65].

Таким чином, внаслідок розповсюдження сімейних традицій дворянських садиб, розгалуження генеалогічних зв'язків родин, активних дій інтелігенції в галузі культури перша половина XIX століття відкриває шлях освіченому прогресивному суспільству в боротьбі за національну свідомість. Родинні, сімейні музичні традиції в результаті їх територіального поширення поступово переходили в міський побут, тим самим наближаючись до етапу професіоналізації музичного мистецтва України в середині та II половині XIX століття.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Васюта О. Музичне життя на Чернігівщині у XVIII–XIX ст. : Історико-культурологічне дослідження / О. Васюта. — Чернігів : РВК «Деснянська правда», 1997. — 212 с.

2. Гинзбург Л. История виолончельного искусства: в 2 кн. / Л. С. Гинзбург. — М. : Музгиз, 1957 — Кн. 2: Русское виолончельное искусство до 60-х годов XIX века. — 578 с.

3. Горенко Л. І. Дворянські садиби Чернігівщини кінця XVIII — середини XIX ст. як предмет культурологічного аналізу / Лариса Іванівна Горенко // Культурологія та мистецтвознавство : Збірка статей. — К., 2011. — № 38. — С. 61–67.

4. Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого / Л. Жемчужников. — Л. : Искусство, 1971. — 344 с.

5. Изваріна О. М. Маєткова культура і музичний побут маєтків I половини XIX століття як підгрунтя формування оперного мистецтва в Україні / Олена Миколаївна Изваріна // Культура і сучасність: Альманах. — К. : Міленіум, 2010. — № 2. — С. 165–169.

6. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / О. Я. Кониський / [Упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська]. — К. : «Дніпро», 1991. — 702 с.

7. Лігус О. М. Українська фортепіанна лірична мініатюра епохи романтизму (на прикладі еволюції жанру ноктюрну у творчості О. Лизогуба, М. Лисенка та В. Косенка) / О. М. Лігус // Мистецтвознавчі записки : [збірник наукових праць] / М-во культ. і мистецтв України, Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. — К. : Міленіум, 2008. — Вип. 14. — С. 74–83.

8. Мудрик В. Г. Традиція музичної культури дворянських садиб України / В. Г. Мудрик // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : збірка / М-во освіти і науки України, НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Київ : НПУ, 2007. — Вип. 15 (28). — С. 148–154.

9. Юдина В. И. Люблинские и профессиональные формы музыкальной практики в культуре провинциального города второй половины XIX — начала XX вв. / В. И. Юдина // Ученые записки КНАГТУ. Серия «Науки о человеке, обществе и культуре». — Комсомольск-на-Амуре : ООО ПКП «Жук», 2011. — № 11–2 (6). — С. 64–69.

Сикорская А. Семейные музыкальные традиции на Черниговщине первой половины XIX века (братья Лизогубы). Стаття посвящена раскрытию семейных музыкальных традиций братьев Лизогубов и их современников на Черниговщине первой половины XIX века; раскрыта роль традиций семейного музицирования в контексте развития музыкальной культуры Украины в данном территориально-временном пространстве.

Ключевые слова: усадьба, семейные музыкальные традиции, домашнее музицирование.

Sikorska A. Musical family tradition in Chernihiv first half of XIX century (brothers Lyzogub). The article is devoted to family musical tradition of brothers Lyzogub and their contemporaries in Chernihiv first half of XIX century, revealed the role the

family tradition of music-playing in the context the development of musical culture in Ukraine geographically-time space.

Key words: estate, family musical tradition, home music playing.

УДК 78.071.1:785.74«312»

В. Сушанова

«КНИГА КВАРТЕТОВ» БОРИСА ИОФФЕ

Истинный художник все время творит
одно и то же искусство.

Всегда одно и то же только слегка по-
другому... но внутри все того же.

Т. Бернхард [1, с. 192].

В статье рассматривается «Книга квартетов» Бориса Иоффе как характерный образец современной композиторской практики. И на примере этого сочинения выявляются некоторые особенности композиторского мышления в наше время.

Ключевые слова: квартет, современная музыка, композиторское мышление.

Каждый автор работает с материалом и учится у материала. Писатель высвобождает слово, «записывая в течение дня две-три строчки размышлений», подобно художнику, который «хочет писать только «одну» картину и время от времени подходит к холсту» [11, с. 24]. Свой опыт «общения» со звуком своеобразно зафиксировал современный композитор Борис Иоффе¹. Ему принадлежит сочинение, которое, по сути, не знает аналогов в мировой музыкальной культуре. Это — «Quartettbuch» («Книга квартетов»). Она является наиболее ярким проявлением сущности творческой личности Бориса Иоффе и представляет собой открытый сборник миниатюр, постоянно пополняющийся. В привычном понимании опусом это сочинение назвать невозможно (что понимает и сам автор, давая название «Книга квартетов»). Каждый «квартет» занимает одну

¹ Борис Иоффе родился в Санкт-Петербурге (1968 г.), с восьми лет начал обучаться игре на скрипке, а в десять лет занялся композицией. В 1989 г. окончил музыкальную школу при консерватории им. Н. Римского-Корсакова.